

Imperiale angsten

Veiligheid en wereldrijken in de historiografie

Erik de Lange

TVGESCH 129 (4): 615–630

DOI: 10.5117/TVGESCH2016.4.LANG

Abstract

Imperial anxieties. Security and empires in historiography

Recent events have brought to light the possible links between nineteenth-century imperialism and current-day security issues. In the relevant literature, however, there has been little attempt to analyse the historical relationship between security and empires. The conference ‘Security and empire. Mechanics of securitization in imperial spaces’, held in Marburg (Germany) 16–18 March 2016, was perhaps a founding moment of imperial security studies. Taking this conference as a starting point, I discuss the current state of affairs in the historiography and indicate the potential to analyse security in imperial contexts. In bringing together the historicizing of security and a comparative approach to imperial history, the conference in Marburg can help us to grasp security in empire.

Keywords: security studies, imperial history, nineteenth-century history conference report, post-colonial historiography

Het tijdperk van de negentiende-eeuwse imperia met hun metropolen in Noordwest-Europa mag inmiddels ver achter ons liggen; er gaat nog altijd iets onbestemds, iets dreigends uit van deze tijd.¹ Parijs, eens het centrum van een rijk dat delen van Noord-Afrika, West-Afrika, La-

tijns Amerika en Zuidoost-Azië tot zijn koloniale bezittingen rekende, was onlangs de plek waar deze naklinkende dreiging zich liet gelden. De aanslag op het redactiekantoor van *Charlie Hebdo* op 7 januari 2015 heeft een langere voorgeschiedenis dan het door al-Baghdadi uitgeroepen kalifaat in Syrië en Irak. De historische wortels van deze aanval liggen dieper dan de *war on terror* en de Amerikaanse bezetting van Irak. Aanslagplegers Saïd en Chérif Kouachi hadden ouders die

¹ De bevindingen in dit artikel zijn tot stand gekomen met financiering van het European Research Council als onderdeel van het Zevende Kaderprogramma van de EU (KP7) / ERC Grant Agreement n.615313.

uit de voormalige kolonie Algerije afkomstig waren. Het geweld van Saïd en Chérif werd in de media daarom al snel postkoloniaal geduid, hun aanval zou te maken hebben met de ‘ongeheelde’ en ‘onverzorgde’ wond die het koloniale verleden in de Franse maatschappij geslagen heeft. Een Britse journalist vroeg zich vrijwel meteen af of de aanslag bij *Charlie Hebdo* wellicht begrepen moest worden als bloedig gevolg van de Franse imperiale erfenis.²

De aanslag op *Charlie Hebdo* staat niet op zichzelf. Het geweld van jihadistische bewegingen dat tegenwoordig door regeringsleiders, populaire commentatoren en grote groepen burgers als een fundamentele dreiging wordt gezien, kan postkoloniaal geduid worden. Er is al geschreven over de manier waarop het geglobaliseerde ‘verzet’ van bijvoorbeeld Al-Qaida geïnspireerd is door eerdere, nationale en antikoloniale bewegingen in Noord-Afrika en het Midden-Oosten. Het feit dat gewelddadige groepen in Afghanistan, Syrië en Nigeria in staat zijn de beleidsagenda’s in Londen, Parijs en Den Haag te beïnvloeden wordt ook wel gezien als een postkoloniale omkering van de hooghartige misvatting dat er in het mondiale centrum van de macht bepaald kan worden wat er in de periferie moet gebeuren.³

2 Dit gebeurde binnen enkele dagen na de aanslag, R. Fisk, ‘Charlie Hebdo. Paris attack brothers’ campaign of terror can be traced back to Algeria in 1954’, *The Independent*, www.independent.co.uk/voices/comment/charlie-hebdo-paris-attack-brothers-campaign-of-terror-can-be-traced-back-to-algeria-in-1954-9969184.html (geraadpleegd 26 mei 2016). Eveneens, S. Ponzanesi, ‘Connecting Europe. Postcolonial mediations’ (inaugurale rede Universiteit Utrecht, 15 april 2016).

3 T. Barkawi en M. Laffey, ‘The postcolonial moment in security studies’, *Review of International Studies* 32.2 (2006) 329-352, aldaar 330.

De nasleep van het negentiende-eeuws imperialisme was niet afgelopen met de dekolonisatie en het opdoeken van oude koloniale rijken. De algemene maatschappelijke veronachtzaming van deze historische periode; de miskenning en het gebrek aan aandacht voor een imperiaal verleden in hedendaags Europa; het bijkomende negeren van de uiteenlopende herinneringen aan de koloniale periode; juist historische kortzichtigheid maakt deze erfenis, tenminste ten dele, tot een potentiële veiligheidsdreiging.

Imperiale geschiedenis en veiligheid zijn nauw verweven, maar deze verbintenis is vanuit historisch oogpunt tot nog toe amper onderzocht. Erop wijzen dat huidige dreigingen historisch gegrond zijn in een koloniaal verleden is nog geen geschiedkundige onderzoeking van de verbintenissen tussen imperia en veiligheid. Een lineair betoog dat koloniale overheersing door de negentiende-eeuwse Europese imperia nu eenmaal bijgedragen heeft aan hedendaagse veiligheidskwesties zegt nog niets over veiligheid in imperia. Historische analyse zou zich moeten richten op de omgang met veiligheid in verschillende imperia, door verschillende groepen en in verschillende tijden. Het bekijken van verschillen en overeenkomsten zou ons meer kunnen laten ontdekken over de verbanden tussen imperiale heerschappij en veiligheidsdenken. Precies deze verkenning was het onderwerp van een conferentie die tussen 16 en 18 maart 2016 in Duitsland werd gehouden.⁴

4 Voor een verslag van deze conferentie, S. Foose en F. Neiske, ‘Tagungsbericht: Security and empire. Mechanics of securitization in imperial spaces, 16.03.2016-18.03.2016 Marburg’, *H-Soz-Kult*, 16 juni 2016, www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-6563 (geraadpleegd 24 augustus 2016).

De precedent van terreur? De Franse kolonisatie van Algerije. Jean-Adolphe Beauce, *Prise d'assault de la Zaatcha* (1849)

Wikimedia Commons

Onontgonnen gebied: veiligheid in context

Het Herder-Institut in de Duitse *Mittelstadt* Marburg was drie dagen lang de locatie van 'Security and empire. Mechanics of securitization in imperial spaces', een besloten conferentie. Plaats en onderwerp grepen mooi ineen aangezien het Herder-Institut zich richt op Baltische geschiedenis en die regio een speciale plaats had in verschillende Duitse imperia. Toch stonden niet de Teutoonse ridderorden of het *Reichskommisariat Ostland* op het conferentieprogramma, maar de koloniale rijken van de negentiende en vroege twintigste eeuw.

Welhaast als vanzelfsprekend betekende deze onderwerpkeuze dat een groot deel van de gepresenteerde stukken en gevoerde discussies ging over de Franse en Britse wereldrijken en de Russische imperiale landmassa. Kleinere imperia zoals die van Nederland of Japan werden even-

eens als voorbeelden aangehaald. Ook waagden de deelnemers zich wederom aan het vraagstuk of het Ottomaanse Rijk eveneens als een 'modern' imperium gezien kan worden.⁵ Bespreking van deze verschillende imperia maakte bovenal duidelijk dat er een veelvoud aan omgangen met veiligheid bestond, een variëteit die, op zijn beurt, de aanzet zou moeten vormen voor verder vergelijkend onderzoek.

De conferentie was ingericht op het verkennen van de uiteenlopende manieren waarop veiligheid werkte en bezien werd in verschillende imperiale contexten. Door dit vergelijkend perspectief te gebruiken haakten organisatoren Benedikt Stuchtey en Andrea Wiegeshoff (Universiteit van Marburg) naadloos aan bij de

⁵ M. Reinkowski, 'Das Osmanische Reich. Ein anti-koloniales Imperium?', *Zeithistorische Forschungen* 3.1 (2006) 34-54.

Lezing Martin Thomas (Exeter), 'Security and Empire', Marburg
Herder-Institut, Claudia Junghänel

meest recente ontwikkelingen in de imperiale geschiedschrijving.⁶ Daarnaast is het bestuderen van veiligheid in een historische context op zich al een relatief nieuw onderzoeksthema.⁷

De meerwaarde van de conferentie in Marburg school erin dat de organisatoren twee vakgebieden bijeenbrachten die nog niet vaak bijeengebracht zijn: *security studies* en *empire studies*.⁸ Tot nog toe is vei-

ligheid amper onderzocht als een centraal concept in de geschiedenis van het negentiende-eeuws imperialisme. Die omissie staat echter niet op zichzelf. Lange tijd werd de bestudering van veiligheid in een historisch perspectief gekenmerkt door een sterke, bijna alomtegenwoordige nadruk op de twintigste eeuw en de naoorlogse periode.⁹ En dat terwijl veiligheid juist in de negentiende eeuw met het Congres van Wenen zijn intrede maakte als een veelgebruikt begrip in de internationale betrekkingen.¹⁰ Om inzicht te krijgen in deze ontwikkeling en een presentistisch begrip van veiligheid waarin enkel voor de afgelopen honderd jaar plaats is te overstijgen, is het van belang om veilig-

6 Twee recente bundels die een overzicht van het onderzoeksveld 'comparative empire studies' bieden, zijn J. Leonhard en U. von Hirschhausen ed., *Comparing empires. Encounters and transfers in the long nineteenth century* (Göttingen 2011) en R. Rollinger en M. Gehler ed., *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte*, 2 delen (Wiesbaden 2014).

7 Bijvoorbeeld het recent opgezette onderzoekscentrum 'Dynamics of security. Types of securitization from a historical perspective', een samenwerkingsverband tussen de universiteiten van Giessen en Marburg, alsook het ERC-onderzoeksproject 'Securing Europe. Fighting its enemies, 1815-1914' aan de Universiteit Utrecht.

8 Het werk dat tot dusver gedaan is over imperiale veiligheid richt zich vooral op veiligheidsdiensten in de Europese koloniën, J. Hevia, *The imperial security state. British colonial knowledge and empire-building in Asia* (Cambridge 2012) en M. Thomas, *Empires of intelligence. Security services and colonial disorder after 1914* (Berkeley 2007).

9 P. Katzenstein, *The culture of national security. Norms and identity in world politics* (New York 1996); B. Buzan e.a., *Security. A new framework for analysis* (Boulder 1998); M. Williams, *Culture and security. Symbolic power and the politics of international security* (Londen en New York 2007); H. Müller, 'Security Cooperation', in: W. Carlsnaes e.a. ed., *Handbook of international relations* (Thousand Oaks 2002) 369-391.

10 E. Rothschild, 'What is security?', *Daedalus* 123,4 (1995) 53-98 en M. Schulz, *Normen und Praxis. Das Europäische Konzert der Großmächte als Sicherheitsrat 1815-1860* (München 2009).

heid te historiseren. In plaats van huidige noties van veiligheid (bijvoorbeeld van een existentiële dreiging die buitengewone maatregelen noodzaakt) onkritisch naar het verleden over te hevelen, is het zaak veiligheid historisch te plaatsen en te onderzoeken hoe de betekenis en invulling van de term aan verandering onderhevig kon zijn.

Dit historiseren kan ons helpen inzien dat dreigingsbeelden en veiligheidspraktijken aan context gebonden zijn. Lange tijd (en tot op zekere hoogte nog altijd) werd een groot deel van het onderzoek naar internationale veiligheid gekenmerkt door het 'realistische' adagium dat staten in de eerste plaats hun veiligheidsbelangen op het internationale toneel ten koste van andermans veiligheidsbelangen willen bevorderen.¹¹ Een kritische stroom in de *security studies* heeft de nadruk op 'realistisch' staatsbelang inmiddels verlegd naar meer aandacht voor de manier waarop zulke belangen geconstrueerd en gecommuniceerd worden door verschillende groepen politieke spelers. De toegenomen nadruk op percepties en representaties van dreigingen hebben er ook toe geleid dat de achterliggende stereotype beeldvorming van veiligheidsdenken bekritiseerd begon te worden.¹² Niet-westerse groepen en individuen zijn vaak slechts twee rollen toebedeeld in zowel de wetenschappelijke literatuur over veiligheid als in westers veiligheidsbeleid: die van marginale navolger van een westers voorbeeld óf die van potentiële dreiging voor de beschaafde wereld. De ervaringen,

11 Voor een kritische beschouwing van dit 'realisme', Buzan e.a., *Security*.

12 P. Bilgin, 'The "Western-centrism" of security studies. "Blind spot" or constitutive practice?', *Security Dialogue* 41.6 (2010) 615-622 en Barkawi en Laffey, 'The postcolonial moment'.

het veiligheidsdenken en de dreigingsbeelden van groepen mensen buiten het Westen zijn daarmee structureel veronachtzaamd, zo luidt de kritiek.¹³

Voor de geschiedwetenschap is een belangrijke rol weggelegd in het ondervangen van deze kritiekpunten en het verfijnen van studies over veiligheid. Een monolithisch, beperkt en uitsluitend begrip van veiligheid kan geproblematiseerd worden door aan te tonen dat de omgang met veiligheidskwesties en de heersende noties van dreigingen en belangen altijd bepaald zijn door een historische context. Door het historiseren van veiligheid kan deze veranderlijkheid en variatie inzichtelijk gemaakt worden.¹⁴ In plaats van veiligheid als de lens van onderzoek te gebruiken en te kijken hoe hedendaagse definities op het verleden toegepast kunnen worden, gaat het erom te bestuderen hoe het begrip in het verleden gehanteerd en gedefinieerd werd door historische actoren.

De negentiende eeuw is een uitstekende plaats om met dit historiseren te beginnen. Vanaf 1815 werd de term 'veiligheid' gebruikt door staatslieden, diplomaten en andere historische actoren om samenwerkingsverbanden en internationale

13 Bilgin, 'The "Western-centrism" of security studies', 617.

14 Voor het historiseren van veiligheid, B. de Graaf en C. Zwierlein, 'Historicizing security. Entering the conspiracy dispositive', *Historical Social Research* 38.1 (2013) 46-64; C. Daase, 'Die Historisierung der Sicherheit. Anmerkungen zur historischen Sicherheitsforschung aus politikwissenschaftlicher Sicht', *Geschichte und Gesellschaft* 38.3 (2012) 387-405; E. Conze, 'Securitization. Gegenwartsdiagnose oder historischer Analyseansatz?', *Geschichte und Gesellschaft* 38.3 (2012) 453-467.

instituties op te richten, alsook om gezamenlijke vijanden te onderscheiden en gewelddadige actie te legitimeren.¹⁵ Het begrip veiligheid zou deze prominente functie in de betrekkingen tussen staten in Europa gedurende de lange negentiende eeuw blijven vervullen. In deze lange eeuw waren de Europese machten echter niet enkel, of zelfs maar in de eerste plaats, natiestaten: ze waren in veel gevallen wereldomspannende imperia. De Duitse historicus Jürgen Osterhammel heeft in zijn bijna encyclopedische geschiedenis van de negentiende eeuw al betoogd dat niet natiestaten maar imperiale rijken de belangrijkste politieke eenheden van die tijd waren en dat we onze historische analyses daarop aan zouden moeten passen. Imperia, zo stelt hij, vormden het kader waarin tijdgenoten de verhoudingen tussen staten in Europa bezagen.¹⁶ Aandacht voor veiligheid in een imperiale context is daarom cruciaal bij studie naar veiligheid in de negentiende eeuw – het historiseren van veiligheid kan amper zonder, dat toont de hele insteek van de conferentie ‘Security and Empire’.

Met deze constatering rijst ook de vraag of veiligheid in een koloniale buitenplaats wel hetzelfde betekende als aan de congreestafels van diplomatiek Europa. Imperiale periferieën en koloniën waren merkwaardige plaatsen waar allianties en loyaliteiten plooibaar waren en grenzen van allerlei aard vaag of onduidelijk leken. Op zulke plekken konden de veiligheidsnoties die in hoofdsteden en centrale bestuurscentra rondzongen en

geïnstitutionaliseerd werden eroderen en veranderen. Of, zoals Afrikanist Frederick Cooper schrijft: ‘Europe’s ambivalent conquests – oscillating between attempts to project outward its own ways of understanding the world and efforts to demarcate colonizer from colonized, civilized from primitive, core from periphery – made the space of empire into a terrain where concepts were not only imposed but also engaged and contested.’¹⁷ In een dergelijke context is er voor een veelzijdig, historisch-specifiek beeld van veiligheid veel te halen.

In de recente imperiale historiografie wordt benadrukt dat koloniale rijken rommelige constructen waren. Het overkoepelend narratief van imperialisme als een hegemoniaal westers project van onderwerping en dominantie, geworteld in een Verlichting die uiteindelijk enkel uitliep in uitsluiting, geweld en uitbuiting is grotendeels vervangen door gedetailleerde aandacht voor de complexiteit van de ‘koloniale situatie’.¹⁸ In de plaats van de bijtende, kritische beschouwing van het ‘imperium’ als een eenduidig mechanisme van onderwerping en uitbuiting is nu aandacht gekomen voor de veelvoud aan historische ervaringen binnen verschillende imperia. Niet de grote agenda van het imperiale centrum staat hierbij centraal, maar de wijze waarop imperialisme uitpakte op de grond. Het voornaamste vraagstuk is hoe imperiale macht in deze specifieke ruimtelijke context uitonderhandeld en lijfelijk ondervonden werd door verschillende soorten historische actoren.¹⁹

Het koloniale rijk is daarmee een do-

15 B. de Graaf, ‘Bringing sense and sensibility to the continent. Vienna 1815 revisited’, *Journal of Modern European History* 13.4 (2015) 447-457.

16 J. Osterhammel, *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts* (München 2009) 146.

17 F. Cooper, *Colonialism in question. Theory, knowledge, history* (Berkeley 2005) 4.

18 Ibidem, 26-32.

19 Ibidem, 54.

mein van verschil en dynamiek geworden. Niet enkel van het verschil tussen kolonisator en gekoloniseerde (juist niet zelfs), maar ook van de verschillen tussen centrum en periferie, tussen verschillende belangengroepen en lagen in imperiale bureaucratieën en koloniale samenlevingen. Het is niet voor niets dat Jane Burbanks en Frederick Coopers recente overzichtswerk de titel draagt *Empires in world history. Power and the politics of difference*.²⁰

Wanneer we het imperium als een consistente machtsvorm op deze wijze problematiseren ontstaat als vanzelf een perspectief waarin verschillende rijken op uiteenlopende plaatsen en in andere tijden met elkaar vergeleken kunnen worden. In de literatuur is de nadruk niet alleen sterk komen te liggen op dit vergelijken, maar ook op de interactie en contacten tussen imperia. Vergelijkend onderzoek kan onverwachte overeenkomsten aan het licht brengen op plekken die schijnbaar onoverbrugbaar ver van elkaar af liggen. Tegelijkertijd, zo stelt de Amerikaanse historica Ann Stoler, zou het vergelijken zelf eveneens historisch beschouwd moeten worden. De vergelijkingen die historische actoren zelf maakten zouden inzicht kunnen bieden in de 'samen gestelde kwaliteiten' van het kolonialisme, waarin invloeden en voorbeelden uit verschillende imperiale modellen opeengestapeld werden. Deze 'politics of comparison', zoals Stoler ze noemt, waren een onontbeerlijk deel van de koloniale technieken van bestuur.²¹

20 J. Burbank en F. Cooper, *Empires in world history. Power and the politics of difference* (Princeton en Oxford 2010).

21 A. Stoler, 'Tense and tender ties. The politics of comparison in North American history and (post) colonial studies', *The Journal of American History* 88.3 (2001) 829-865, aldaar 847 en 862-863.

In de grote overzichtswerken voor comparatief onderzoek vallen verschillende thema's op die nadrukkelijk worden aangehaald als de basis voor een vergelijking: de genoemde 'politics of difference', maar ook imperiale verbeeldingen, de rol van bemiddelaars tussen verschillende imperia en de uiteenlopende repertoires van koloniale machtsuitoefening.²² De vraag die de organisatoren in Marburg opwierpen is of veiligheid onder dit rijtje geschaard zou kunnen worden. Wat zou deze toevoeging kunnen opleveren voor de historische kennis over veiligheid en de vergelijkende inzichten in imperiale geschiedenis? Valt er binnen het imperiale machtsrepertoire ook te spreken van imperiale repertoires van veiligheid? Wat betekent een 'koloniale situatie' voor de omgang met veiligheidskwesties? Het stellen van deze vragen alleen al is in historiografische zin een vernieuwing. Of er over een aantal jaren teruggekeken zal worden op 'Security and Empire' in Marburg als een soort stichtingsmoment van de 'imperial security studies' zal blijken. De veelvoud aan voorbeelden die drie dagen van presentaties opleverden, toont in elk geval wat voor inspiratie er uit kan gaan van die nieuwe combinatie tussen gehistoriseerde veiligheid en een vergelijkende kijk op koloniale rijken.

Van achterdocht en allianties tot ruimten en instanties

Juist omdat veiligheid en imperialisme nog niet eerder in samenhang onderzocht zijn, spitste een groot deel van het debat in Marburg zich toe op het vormen van een gedeeld begrippenkader. Veel discuss-

22 Burbank en Cooper, *Empires in world history*, 11-17.

sie draaide om de vraag op welke manieren er überhaupt van historische, laat staan koloniale, veiligheid gesproken kan worden. Vaste categorieën die de structuur voor systematische vergelijking zouden kunnen vormen waren evenmin voorhanden. Wat op de conferentie overheerste was de zoektocht naar voorbeelden van veiligheidspraktijken in een imperiale context. De presentaties in Marburg lieten zich dan ook aanhoren als een omvangrijke inventarisatie van de wijd uiteenlopende manieren waarop veiligheidsdenken en veiligheidspraktijken een rol speelden in koloniale rijken. De organisatie zag daarmee in elk geval een van zijn voornaamste doelstellingen ingelost worden: veiligheid onderzoeken als een *base element*, een centrale factor, in de koloniale en imperiale geschiedenis.

Om een eerste schifting in de onderliggende (en soms onvermoede) dwarsverbanden tussen deze voorbeelden te maken werkte de indeling van de conferentie in thematische panels erg verhelderend. De opzet van vijf panels van elk drie à vier presentaties zorgde, samen met een keynote van Martin Thomas (Universiteit van Exeter) en een concluderende discussie, voor de nodige stroomlijning van een zeer divers geheel aan papers.²³ In agenda-volgorde gingen deze thematische panels over: strafkolonies en gevangenissen, 'floating spaces' (fluïde ruimtes zoals schepen op open zee), plaatsen van subversie, havensteden en, tot slot, grenzen en grensgebieden.

De ordening van de conferentie was

sterk ruimtelijk van aard. Specifieke ruimtes binnen, naast of aan de randen van imperia vormden de gemene deler van de samengebrachte presentaties. Deze typen van ruimtes, zo stelden de organisatoren, moesten verspreide imperiale locaties bijeen brengen in een gedeeld kader. De ruimtes *zelf* werden vervolgens beschouwd als plekken die mede geconstrueerd worden door de onderscheiden veiligheidsproblemen en toegepaste veiligheidspraktijken.²⁴ Het idee dat een imperiaal rijk een solide machtsblok is, een geheel van centrum en afgelegen gebiedsdelen, werd daarmee ontkracht. Tegelijkertijd riep deze nadruk op ruimte de vraag op welke invloed een bepaalde locatie heeft op de omgang met veiligheid. Bovendien kunnen specifieke ruimtes ook dienen als plaatsen van contact of kennisoverdracht. Bijvoorbeeld bij het thema van de havenstad grijpen twee prangende vragen in elkaar: hoe verhieldden de veiligheidspraktijken in verschillende koloniale havensteden zich tot elkaar en hoe werd kennis over deze kwesties van de haven in het ene imperiale rijk naar de havens in een ander imperium verscheept? Processen van transfer, plaatsen van ontmoeting en bronnen van conflict waren de termen die in elk panel terugklonken.

Eén ding bracht alle verschillende imperia en locaties dichterbij dan wat dan ook: angst. Als bureaucratieën al 'structuren van angst' zouden zijn, dan zijn koloniale besturen bouwsels van hypochondrie. In haar werk over de koloni-

23 Martin Thomas heeft veelvuldig gepubliceerd over Franse koloniale geschiedenis en de oorlogen van dekolonisatie, waaronder recentelijk *Fight or flight. Britain, France, and their roads from Empire* (Oxford 2014).

24 Voor een historiografische beschouwing op de 'spatial turn' in imperiale geschiedschrijving, R. Raben, 'A new Dutch imperial history? Perambulations in a prospective field', *BMGN – Low Countries Historical Review* 128.1 (2013) 5-30, aldaar 7-13.

Roundtable, 'Security and Empire', Marburg
Herder-Institut, Claudia Junghänel

ale archieven van Nederlands-Indië heeft Ann Stoler al aangetoond hoe angsten, onzekerheden en waanbeelden de bestuurlijke *paper trails* doorkruisten.²⁵ Bewindslieden in de koloniën waren bevangen door een breed scala aan angsten, dreigingen loerden in allerlei hoeken. Naast de voortdurende angst voor inheemse onrust werden buitenstaanders consistent gezien als een bron van gevaar voor de koloniale orde.²⁶ In de optiek van koloniale autoriteiten kwamen veiligheidsdreigingen vaak van buiten. De gevoelde dreiging ging uit van figuren die niet duidelijk in de imperiale orde leken te passen. Mensen die grenzen overschreden en niet makkelijk geplaatst konden worden in de maatschappelijke stratificaties werden met argwaan bekeken.

In haar presentatie over Frans West-Afrika tijdens het interbellum, repte Kathleen Keller (Gustavus Adolphus College in

St. Peter, Minnesota) zelfs van een ware 'cultuur van achterdocht'.²⁷ Naast Afrikanen die Parijs bezocht hadden of terugkwamen van militaire dienst, zagen koloniale autoriteiten vooral buitenlandse reizigers als de verspreiders van ongewenste ideologieën en subversieve politieke denkbeelden. Mensen die niet uit Frankrijk of de West-Afrikaanse gebiedsdelen kwamen en toch besloten te reizen door de weinig toeristische regionen van Mauritanië en Niger leken inherent verdacht en werden bespied door uitgebreide surveillance-apparaten.

Het koloniale bestuur in Nederlands-Indië was eveneens bevangen door angsten voor dreigingen van buitenaf. Antikoloniale agitatie aan het begin van de twintig-

25 A. Stoler, *Along the archival grain. Epistemic anxieties and colonial common sense* (Princeton en Oxford 2009) 2 en 20-21.

26 Over de angst voor interne onrust, *Ibidem*, 6.

27 K. Keller, 'A culture of suspicion and the surveillance of foreigners in interwar French West Africa', presentatie tijdens 'Security and empire. Mechanics of securitization in imperial spaces', Herder-Institut Marburg, 17 maart 2016. Zie ook, *Idem*, 'On the fringes of the "civilizing mission". "Suspicious" Frenchmen and unofficial discourses of French colonialism in AOF (1918-1939)', *French Colonial History* 9 (2008) 103-130.

tigste eeuw werd allereerst gezien als een uitwas van 'vreemde' communistische invloeden. En omdat deze invloeden 'vreemd' en 'uitheems' waren, golden transportschepen op internationale lijndiensten als gevreesd broeinest voor deze dreiging. Kris Alexanderson (University of the Pacific in Stockton, Californië) besprak scheepvaartbedrijven en hun rol in het surveilleren van reizigers en niet-Europese bemanningsleden op zee.²⁸ Ze toonde daarmee dat de uitvoerenden van imperiale veiligheid dus ook gezocht moeten worden buiten de kaders van de bestuurlijke, politieke instanties.

De fluïde leegte van de open zee bracht onzekerheid en was tegelijkertijd een platform voor verbintenis. Schepen vertrokken immers uit de haven van het ene koloniale rijk om in de haven van het andere imperium aan te meren. De zee was een ruimte waar imperia met elkaar in contact kwamen en zich tot elkaar moesten verhouden. Het open water was een plek waar inter-imperiale samenwerking kon ontstaan. De scheepvaartbedrijven die Alexanderson analyseerde, belegden conferenties waar internationale netwerken van coöperatie tot stand kwamen om veiligheidsdreigingen gezamenlijk te bestrijden.²⁹ Daniela Hettstedt (Universiteit Basel) liet zien dat zulke samenwerking tussen imperiale spelers ook geïnstitutionaliseerd werd. In de neutrale havenstad Tanger werden na 1912 internationale organisaties opgezet om quarantainerege-

lingen te treffen en infrastructuur voor veilige scheepvaart te beheren.³⁰

Connecties over water en de samenkost van allerlei schepen en mensen in koloniale havensteden zorgden niet alleen voor samenwerking, ze waren ook een bron van conflict. Uitbraken van epidemieën konden leiden tot spanningen tussen imperia, zo bleek uit het betoog van Mark Harrison (Universiteit Oxford). Toen cholera in de tweede helft van de negentiende eeuw om zich heen greep in Nagasaki wezen Japanse autoriteiten naar de Britse marine als de verscheppers en importeurs van de infectieziekte.³¹ De quarantainemaatregelen die beambten van het Japanse rijk later zouden toepassen in de havenstad Dairen dienden als instrument van imperiale overheersing. Jeong-Ran Kim (Universiteit Oxford) betoogde dat de omvang van de quarantaine de doelstellingen van ziektepreventie overschreed. De bestrijding van ziekte en het tegengaan van infectie werden ook aangewend om ongewenste en gevreesde politieke elementen te weren.³²

Grensgebieden van imperiale rijken waren de droge tegenhanger van de vloeiende ruimtes die havensteden en zeeën vormden. Aan de grens kleefde een

30 D. Hettstedt, 'International organizations as inter-imperial actors? Negotiating security at Tangier (Morocco), 1852-1914', presentatie 'Security and empire', Marburg 17 maart 2016.

31 M. Harrison, 'Disease and security in Britain's maritime empire. Cholera in the Asia-Pacific region, c.1860-1900', presentatie 'Security and empire', Marburg 17 maart 2016. Zie ook, Idem, *Medicine in an age of commerce and empire. Britain and its tropical colonies 1660-1830* (Oxford 2010).

32 J. Kim, 'Security and disease in Japanese-controlled Dairen, 1900-1940', presentatie 'Security and empire', Marburg 17 maart 2016. Eveneens, Idem, 'The borderline of 'empire'. Japanese maritime quarantine in Busan c.1876-1910', *Medical History* 57.2 (2013) 226-248.

28 K. Alexanderson, 'Subversive seas. Transoceanic policing and anti-imperial migrations in the twentieth-century Dutch Empire', presentatie 'Security and empire', Marburg 17 maart 2016. Eveneens, Idem, 'A dark state of affairs'. Hajj networks, pan-Islamism, and Dutch colonial surveillance during the interwar period', *Journal of Social History* 47.4 (2014) 1021-1041.

29 Alexanderson, 'A dark state of affairs', 1029-1030.

zweem van illegaliteit, van criminele handelingen die buiten de greep van bestuurlijke autoriteiten bleven. Smokkel, banditisme en prostitutie waren fenomenen die imperiale actoren aanhaalden als redenen waarom grensregionen inherent onveilig zouden zijn. In zijn presentatie over het grensgebied tussen het autonome Hyderabad en Brits-Indië schetste Eric Beverley (Stony Brook University, New York) hoe dit beeld van onveiligheid gebruikt werd om imperiaal geweld te legitimeren. Het benadrukken van onveiligheid in grensgebieden ondersteunde claims tot het uitbreiden van imperiaal gezag.³³

Door imperiale grensgebieden liep niet enkel een benadrukte (en bruikbare) lijn tussen legaliteit en criminaliteit maar grenzen waren eveneens het punt waar verschillende imperia elkaar direct raakten. Imperiale entiteiten schampten elkaar langs de kaarsrechte grenzen die nog altijd over kaarten van Noord-Afrika en het Midden-Oosten lopen. Egypte werd in de negentiende eeuw een plek waar verschillende imperiale noties tegenover elkaar kwamen te staan en soms overlappen, zeker vanaf 1882 toen Groot-Brittannië steeds meer begon te interveniëren in het land. Ondanks deze Britse inmenging bleef Egypte onder Ottomaanse soevereiniteit staan. Maurus Reinkowski (Universiteit Basel) beschouwde in zijn bijdrage de spanning tussen Ottomaanse en Britse concepties van imperiale macht als een veiligheidskwestie op zich. Hij stelde dat het gevoel van dreiging dat uitging van

33 E. Beverley, 'Securing empire's borderlands. Mobility, sovereignty, and legal regimes in South Asia and beyond', presentatie 'Security and empire', Marburg 18 maart 2016. Zie ook, Idem, 'Frontier as resource. Law, crime and sovereignty on the margins of empire', *Comparative Studies in Society and History* 55,2 (2013) 241-272.

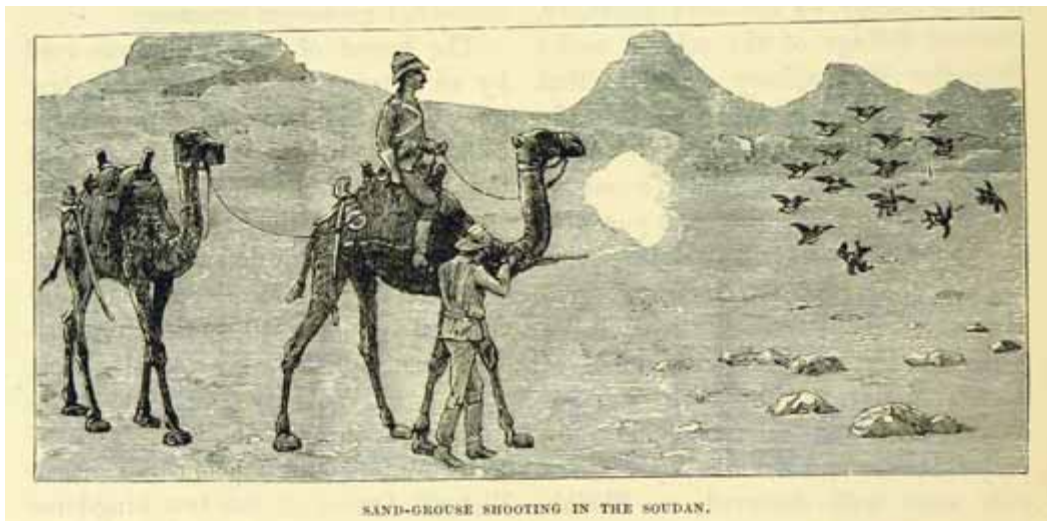
Europese imperiale expansie niet los gezien kan worden van Egyptische pogingen tot het onderwerpen van Soedan.³⁴ Veiligheidsdenken was daarmee deel van het cement dat dit voorbeeld van 'gelaagd imperialisme' tussen het Ottomaanse Rijk, Groot-Brittannië, Egypte en Soedan bijeenhield.³⁵

Angsten werden onder het mom van een veiligheidspolitiek gebruikt om imperiale agenda's te bevorderen. Geweld, onderdrukking en uitsluiting binnen imperia werden gelegitimeerd door angstbeelden. Tegelijkertijd konden overeenkomende percepties van dreigingen leiden tot inter-imperiale samenwerking. Noties van onveiligheid waren aanwezig in alle soorten ruimtes die in Marburg op het programma stonden. Wat de presentaties kenmerkte (ook de bijdragen die hier niet genoemd zijn) was een sterke nadruk op de context-gebondenheid van veiligheid.³⁶ In relatie tot het gepubliceerde

34 M. Reinkowski, "Unprotected domains". Ottoman imperial presence in Egypt under British occupation', presentatie 'Security and empire', Marburg 18 maart 2016. Alsook, Idem, 'Uncommunicative communication. Competing Egyptian, Ottoman and British imperial ventures in 19th-century Egypt', *Welt des Islams* 54 (2014) 399-422.

35 E. Troutt Powell, *A different shade of colonialism. Egypt, Great Britain and the mastery of Sudan* (Berkeley 2003).

36 Onvermeld gebleven zijn de bijdragen van Jonathan Daly, 'Security on the cheap. Exile in the Russian Empire'; Stephan Scheuzger, 'Transforming models of social control. The prison in imperial contexts'; Frithjof Benjamin Schenk, 'Connecting and disconnecting the empire's peripheries. Imperial railroads and security in late Tsarist Russia'; Roland Wenzlhuemer, 'Policing between the ship and the world. The Crippen murder case of 1910'; Seema Sohi, 'Repressing "Hindu conspiracies" from Lahore to San Francisco. Tracing the inter-imperial collaborations of the British and U.S. Empires'; Kerstin Susanne Jobst, 'Concepts of internal and external security. Histories of Sevastopol in Tsarist times'.

'Gelaagd imperialisme'. Britse soldaten in Soedan, 1881-1899

The British Library

werk van sommige sprekers viel bovendien op dat de reflecties op veiligheid een nieuwe scherpte verleenden aan case studies en onderzoeksresultaten die zij eerder beschreven. Terwijl Alexanderson en Beverley in recente publicaties bijvoorbeeld het concept 'policing' gebruikten en daarom vooral de methoden van surveillance en controle analyseerden, bleek uit hun conferentiepresentaties dat aandacht voor 'veiligheid' de bakens van het betoog verzet en meer inzicht verschaft in de manieren waarop het scheepsdek of het grensgebied in de eerste plaats tot politieke probleemzones verwerden, waarmee interventie gelegitimeerd kon worden.³⁷

De algehele tenor van de discussies in Marburg was dat veiligheid niet iets is dat simpelweg bestaat en een vaste essentie heeft, maar dat het een proces is dat onderhandeld en uitgedragen wordt door actoren in bepaalde omstandigheden. In verschillende imperiale ruimtes ontstonden verschillende dreigingsbeelden en

veiligheidspraktijken. Soms was veiligheid de aanzet tot samenwerkingsverbanden, op andere momenten en plaatsen was het een haard van conflict. Wat de veelvoud aan inzichten en voorbeelden uit Marburg aantoont, uiteenlopend als ze mogen zijn, is dat veiligheid als *base element* van imperiale geschiedenis verankerd zou moeten worden.

Imperia zonder veiligheid? Verder op de historiografie

Met het optekenen van manieren waarop veiligheid en imperia in één perspectief gevat kunnen worden is een mooi vignet gemaakt, maar het vormt daarmee nog geen historiografische vernieuwing. Het soort systematische vergelijking dat de organisatoren van de conferentie voor ogen stond is slechts één manier om bredere relevantie te zoeken. Een andere mogelijkheid is te kijken naar overeenkomsten en verschillen tussen en binnen koloniale rijken, om daaruit een soort basale impe-

³⁷ Alexanderson, 'A dark state of affairs', 1023-1029 en Beverley, 'Frontier as resource', 247-250.

riale notie van veiligheid te destilleren – of om simpelweg nog overtuigender aan te tonen dat veiligheid een veranderlijk begrip is dat gehistoriseerd dient te worden. Het vatten van de wisselwerking tussen veiligheid en imperiale contexten, bestuderen hoe de twee elkaar beïnvloeden en veranderen: daarin zou een historiografische meerwaarde liggen die voorbij ‘comparative empire studies’ alleen reikt.

De omgang met veiligheid veranderde in een imperiale context, maar het bestuderen van veiligheid zorgt er ook voor dat deze imperiale context zelf in een nieuw licht komt te staan. In haar concluderend commentaar stelde Madeleine Herren-Oesch (Universiteit Basel) dat aandacht voor veiligheid de kaders van onderzoek naar imperia doet vervagen. Bij veiligheidsbeleid, het agenderen van veiligheidskwesaties en het verspreiden van dreigingsbeelden gaat het immers niet enkel om de handelingen van beambten, lokale elites en andere min of meer officiële individuen. Dit roept de vraag op wie er dan eigenlijk allemaal als imperiale actor beschouwd kan worden. Zoals Kris Alexander in haar presentatie over lijnvaartdiensten liet zien, kunnen ook bedrijven voorname uitvoerders en vormers van veiligheidspraktijken zijn. Veiligheid gaat over historische belangengroepen die niet per se aan staten verbonden zijn en wijst daarmee ook naar andere, wellicht onopgemerkte vormen van imperia. Creëren bijvoorbeeld multinationals niet hun eigen wereldrijken met hun eigen soort veiligheidsbelangen? Onderzoek naar historische omgang met veiligheid zou kunnen helpen om vat te krijgen op de imperia die geen statelijke vorm hebben, die belichaamd zijn door bedrijven of

mogelijk zelfs door ‘informele’, transnationale netwerken.³⁸

Zoals onderzoek naar veiligheid ons beeld over imperia kan veranderen, zo kunnen imperia onze noties van veiligheid beïnvloeden. Imperiale contexten brachten specifieke dreigingsbeelden en veiligheidspraktijken voort en dat moet consequenties hebben voor de manier waarop er over veiligheid gedacht wordt. Concepties van veiligheid, theoretische handvaten en onderzoeksmethoden worden week en kneedbaar in de historische setting van een koloniale havenstad of een imperiaal grensgebied. Het proces van transfer tussen deze verschillende plekken kan echter nog diepgaander onderzocht worden. De grote lijnen van veiligheidsbeleid werden misschien bedacht in de imperiale machtscentra, de voorgestelde veiligheidspraktijken zelf moesten vervolgens in verschillende lokaliteiten uitgevoerd worden. Het proces van implementatie, dat overigens net zo goed andersom (‘bottom-up’) kon verlopen, moeten niet beschouwd worden als vloeiend en vanzelfsprekend.³⁹ De optekening en uitvoering van veiligheidsagenda’s zijn processen van vertaling en mediatie tussen verschillende contexten en langs verschillende netwerken van groepen spelers. Concepties, normen en mogelijk zelfs de terminologie van veiligheid is in dit proces constant onderhevig aan transformatie.⁴⁰

In haar slotcommentaar betoogde Bea-

38 Voor ‘informal empires’, G. Barton, *Informal empire and the rise of one world culture* (New York 2014).

39 Voor de vorming van veiligheidsbeleid als een ‘bottom-up’ proces, zie B. de Graaf, ‘The Black International conspiracy as security dispositive in the Netherlands, 1880-1900’, *Historical Social Research* 38.1 (2013) 142-165, aldaar 162.

40 Over de rol van vocabulaire en terminologie in niet-westerse omgang met veiligheid, Bilgin, ‘The “Western-centrism” of security studies’, 619-620.

trice de Graaf (Universiteit Utrecht) dat dit proces van vertaling en aanpassing de nexus tussen veiligheid en imperia duidelijker kan maken.⁴¹ Verschillende groepen met verschillende ideeën over veiligheid waren in imperiale contexten tot elkaar veroordeeld. Deze samenkomst kon leiden tot 'transformatieve veiligheidspraktijken'. Als illustratie wees De Graaf op de vertegenwoordigers van Europese imperiale machten die op locaties ver van de metropolen moesten werken. Het machtscentrum was ver weg en de plannen die daar bedacht werden (als er al directe communicatie mogelijk was) bleken soms hopeeloos onpraktisch. Juist de imperiale periferie was vaak een plek van innovatie en vernieuwing. Individuen op locatie zagen zich geïmponeerd tussen de lokale bevolkingen en de orders van imperiale autoriteiten. Ze werden daarmee 'men in the middle' die moesten laveren tussen de veiligheidsconcepten en -belangen van de groepen in hun directe, alledaagse omgeving en die van de koloniale machthebbers die zij vertegenwoordigden.⁴² Nieuwe netwerken en nieuwe veiligheidspraktijken konden uit deze samenkomsten ontstaan: netwerken en praktijken die niet noodzakelijkerwijs door staatslieden in imperiale centra gecontroleerd werden of konden worden.⁴³

Dit idee van 'transformatieve veilig-

heidspraktijken' zou kunnen helpen om begrip te krijgen voor de manier waarop imperiale macht verandert door de tijd. De historische ontwikkelingen van imperiale uitbreiding, consolidatie en desintegratie zouden samen kunnen hangen met de manier waarop veiligheidspolitiek uitgevoerd en betwist werd. Waarom zou de vergelijking tussen imperia in de *ruimte* en niet in de *tijd* gemaakt worden? Eckart Conze (Universiteit Marburg) beklemtoonde dit punt in zijn concluderend commentaar en wees erop dat veiligheid ook een vergelijkingscategorie kan zijn tussen verschillende stadia van imperiale geschiedenis. Veiligheidsoverwegingen dienden niet alleen als legitimatie voor de expansie van koloniale macht, ze droegen ook bij aan de verbetering en het tomeloze geweld waarmee de uiteindelijke oorlogen van dekolonisatie gevoerd werden.⁴⁴ De rol die technologische innovaties speelden in zulke veranderingen door de tijd, zijn een ander aspect dat in Marburg onderbelicht bleef en verder onderzoek verdient.⁴⁵

Twee vragen blijven hangen die als samenvatting kunnen dienen voor dit overzicht van de historiografie, de bijdrage die

41 B. de Graaf, 'Security and empire. A hybrid constellation', concluderend commentaar 'Security and Empire', Marburg 18 maart 2016.

42 Voor het concept en twee historische voorbeelden van 'men in the middle', zie H. van de Ven, 'Robert Hart and Gustav Detring during the Boxer Rebellion', *Modern Asia Studies* 40.3 (2006) 631-662.

43 Frederick Cooper schrijft: '[E]mpires established circuits along which personnel, commodities, and ideas moved, but were also vulnerable to redirection by traders and subordinate officials. Empires were crossed by circuits that they could not necessarily control'. Cooper, *Colonialism in question*, 53.

44 M. Thomas, 'Civilian spaces and the insecurities of colonial counter-insurgency', keynote 'Security and empire', Marburg 16 maart 2016.

45 De presentaties van Frithjof Benjamin Schenk en Roland Wenzlhuemer wezen respectievelijk op de invloed van spoorwegen en telegrafie op veiligheidsdenken. Zie ook F. Schenk, 'Attacking the empire's achilles heels. Railroads and terrorism in Tsarist Russia', *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 58.2 (2010) 232-253 en R. Wenzlhuemer, 'Verbrechen, Verbrechenbekämpfung und Telegrafie. Kriminalhistorische Perspektiven auf die Entkoppelung von Transport und Kommunikation im langen 19. Jahrhundert', *Historische Zeitschrift* 301.2 (2015) 347-374. Een algemeen overzicht is D. Headrick, *The tools of empire. Technology and European imperialism in the nineteenth century* (Oxford 1981).

Slotdiscussie, 'Security and Empire', Marburg
Herder-Institut, Claudia Junghänel

de conferentie 'Security and Empire' leverde en de mogelijkheden voor verdere geschiedkundige vernieuwing. Ten eerste, kan een geschiedenis van veiligheid in de negentiende eeuw überhaupt geschreven worden zonder aandacht voor imperiale contexten? Als de bijeenkomst in Marburg één ding duidelijk heeft gemaakt is het dat deze vraag met een ondubbelzinnig 'nee' beantwoord moet worden. Veiligheid was een centraal begrip in de Europese imperia van de negentiende eeuw. Alle pogingen om veiligheid te historiseren dienen zich dus te verhouden tot imperiale geschiedenis en de 'koloniale situatie'.

Als tweede concluderende vraag blijft een kwestie over die minder makkelijk van een antwoord te voorzien is. Droegen imperia bij aan het creëren van veiligheid? Waren imperiale rijken ruimtes van veiligheid? Voor alle voorbeelden van veilig-

heid in imperia die voorbij zijn gekomen is de centrale plaats die angst en onveiligheid innemen niet te missen. Noties van onveiligheid circuleerden door imperia en werden vaak dankbaar gebruikt om imperiale macht uit te breiden of te verscherpen, bijvoorbeeld door systemen van surveillance aanzienlijk te vergroten. Maar resulteerde dit uiteindelijk ook in een sterker gevoel van veiligheid door historische actoren in imperia? Waarschijnlijk gold dit niet voor de groepen die onderworpen werden aan de gewelddadige kanten van koloniale dominantie. Afgaande op het werk van Ann Stoler zou dit zelfs voor koloniale elites niet opgaan.⁴⁶ Gelet op de lange naklank die de geschiedenis van imperiaal geweld tot 2016 aan toe kan hebben, moeten we imperia wellicht juist zien als brengers van onveiligheid, als aanjagers van een proces

⁴⁶ Stoler, *Along the archival grain*, 6.

dat tot aan de dag van vandaag veiligheidsdreigingen creëert en angsten aanwakkert. Een proces dat met geen beter woord omschreven kan worden, dan met het Duitse *Verunsicherung*.

Over de auteur

Erik de Lange (MA) is promovendus aan de Universiteit Utrecht. Binnen het ERC-project 'Securing Europe, fighting its enemies, 1815-1914' doet hij onderzoek naar Europese samenwerking in de strijd tegen piraterij op de Middellandse Zee, met speciale aandacht voor het verband tussen veiligheid en imperiale expansie in Noord-Afrika.

E-mail: e.delange@uu.nl